

Gabriela Czapiewska

Uniwersytet Pomorski w Słupsku

Instytut Geografii

gabriela.czapiewska@upsl.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5638-9831>

Gospodarstwa opiekuńcze jako perspektywiczny kierunek rozwoju usług społecznych w środowisku wiejskim

Zarys treści: Celem artykułu jest przedstawienie kwestii rozwoju usług społecznych na obszarach wiejskich w Polsce w oparciu o zasoby oraz infrastrukturę gospodarstw rolnych. Opracowanie jest próbą ujęcia istoty rolnictwa społecznego ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw opiekuńczych i podkreślenia ich roli w środowisku wiejskim. W artykule zaprezentowano inicjatywy podejmowane m.in. przez Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie. Pilotażowe projekty realizowane na terenie województwa kujawsko-pomorskiego są przykładem innowacyjnego rozwiązania w sferze polityki senioralnej oraz wspierania osób z niepełnosprawnością intelektualną, zaś doświadczenia związane z funkcjonowaniem Sieci Zagród Edukacyjnych podkreślają istotną rolę gospodarstw rolnych w procesie edukacji. Niniejsze opracowanie łączy zatem teoretyczne rozważania z opisem praktycznych rozwiązań. Gospodarstwo opiekuńcze stanowi szczególnie typ rolnictwa społecznego, integrującego wielofunkcyjność gospodarstw rolnych z usługami opiekuńczo-zdrowotnymi, a zarazem przedsiębiorczością społeczną. Istotnym elementem w rolnictwie opiekuńczym jest wykorzystanie potencjału gospodarstwa rolnego do prowadzenia działań o charakterze terapeutycznym, opiekuńczym i integracyjnym. Rolnictwo zaangażowane społecznie stanowi dla rolników szansę na dostarczanie nowych usług i tym samym poszerzenie i różnicowanie ich działalności oraz wielofunkcyjnej roli w społeczeństwie. Możliwość prowadzenia dodatkowej działalności w wielu gospodarstwach rolnych wpłynie na polepszenie sytuacji ekonomicznej całych społeczności lokalnych. Ponadto wzrośnie liczba i poziom usług społecznych oferowanych na terenach wiejskich. Gospodarstwa opiekuńcze pełnią istotną rolę w kontekście wyzwań związanych ze starzeniem się społeczeństw, skutkującym ograniczaniem zasobów siły roboczej oraz zwiększaniem się liczby osób wymagających wsparcia (niepełnosprawnych, zagrożonych wykluczeniem, seniorów). Rozwój gospodarstw opiekuńczych z pewnością wpłynie na podniesienie jakości życia na obszarach wiejskich oraz rozwiązywanie problemów nierówności w dostępie do usług społecznych. Do zrealizowania celu pracy jako metody badań wykorzystano analizę literatury przedmiotu i materiałów źródłowych oraz metodę opisową i porównawczą.

Słowa kluczowe: gospodarstwo opiekuńcze, usługi społeczne, rolnictwo społeczne, wielofunkcyjność, obszary wiejskie, województwo kujawsko-pomorskie

Wprowadzenie

W obliczu współczesnych wyzwań społeczno-gospodarczych i problemów obszarów wiejskich coraz większą uwagę zwraca się na społeczne aspekty rolnictwa, ale też poszukuje nowych rozwiązań i sposobów zaangażowania społeczności lokalnej. Obecnie istotnym problemem wsi jest zmniejszające się znaczenie rolnictwa jako sektora gospodarki dającego zatrudnienie i dostarczającego oczekiwanych dochodów mieszkańcom wsi oraz systematycznie postępujący proces „urbanizacji” (Pender i in. 2014). Nowe wyzwania wpływają na rozwój postaw przedsiębiorczych rolników w kierunku zwiększenia ich odpowiedzialności społecznej, w tym wprowadzania rozwiązań proekologicznych.

Na skutek globalnych zmian politycznych, gospodarczych i społecznych ewoluowała także wspólna polityka rolna, która w znaczący sposób wpływa na kształtowanie polityki rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Aktualnie duży nacisk został położony na podejmowanie przez kraje unijne działań zmierzających do zapewnienia na swoim terytorium wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, w tym wielofunkcyjnego gospodarstwa rolnego i wielofunkcyjnego rolnictwa (Krzysztofik-Pelka 2022, s. 109). Wielofunkcyjność rozwoju wsi i rolnictwa stwarza korzyści zarówno w sferze zasobów, zwłaszcza pochodzących ze środowiska naturalnego, jak i w sferze efektów gospodarowania i wynikających z nich dochodów ludności (Durand, Huylenbroeck 2003, Ploeg, Roep 2003, Adamowicz 2005, Czapiewska 2021). Wielofunkcyjny rozwój jest kierunkiem wskazywanym w modelu zrównoważonego rozwoju, którego celem jest poprawa warunków życia i pracy rodzin żyjących na wsi, a także wyrównanie ich poziomu życia w stosunku do standardu życia ludności miejskiej (Piontek 2002, Renting i in. 2008, Kronenberg, Bergier 2010, Akgün i in. 2015, Czudec i in. 2018). Wielofunkcyjność gospodarstw rolnych powoduje, że w określonych sytuacjach gospodarstwo staje się w mniejszym zakresie miejscem pracy czy działalności gospodarczej, a coraz częściej miejscem spędzania starości (Jeżyńska 2014).

Współczesne starsze pokolenie, dla którego ważna jest nie tylko długość życia, ale i jego jakość, ma coraz większą świadomość zdrowotną i rosnące oczekiwania wobec własnej starości, której wyznacznikami są, poza utrzymaniem sprawności, samodzielność, niezależność oraz aktywność zawodowa czy społeczna (Kmita-Dziasek 2015). Starzenie się społeczeństwa powoduje zatem wzrost zapotrzebowania na nowoczesne usługi rehabilitacyjne, terapeutyczne, integracyjne i opiekuńcze. Podkreślić należy, że obszary wiejskie i rolnictwo stwarzają ogromne możliwości w zakresie rozwoju tego typu usług. Kontakt z naturą, przebywanie w gospodarstwie rolnym i uczestnictwo w jego codziennym życiu mają dobroczynny wpływ na ludzkie zdrowie i kondycję.

W tym kontekście w ostatnich latach coraz częściej jako jedną z alternatyw dla klasycznego rolnictwa wskazuje się rolnictwo społeczne¹, polegające na

¹ Rolnictwo społeczne (*social farming*) w literaturze określane jest również jako: rolnictwo opiekuńcze (*care farming*), rolnictwo zaangażowane społecznie (*socially involved farming*), zielona opieka (*green care*), rolnictwo dla zdrowia (*farming for health*), zielone ćwiczenia (*green exercise*), terapia

wprowadzaniu usług społecznych do funkcjonujących gospodarstw rolnych. Rozwijają się one na obszarach wiejskich praktycznie całej Europy jako nowy rodzaj działalności innowacyjnej, a jego sednem jest wykorzystanie wyjątkowych miejsc, jakimi są wieś i gospodarstwa rolne, do tworzenia usług dla osób wymagających wsparcia (Lanfranchi 2015). Działalność rolnicza, obok funkcji produkcyjnej, stwarza unikatowe warunki do wspierania edukacji, integracji społecznej, terapii, rehabilitacji i usług socjalnych na terenach wiejskich. Zainteresowanie tego typu aktywnością wynika z coraz lepszego zrozumienia roli, jaką rolnictwo i zasoby obszarów wiejskich mogą odegrać w poprawie kondycji społecznej, fizycznej i psychicznej obywateli. Jednocześnie rolnictwo społeczne stanowi dla rolników szansę na dostarczanie nowych usług i tym samym poszerzenie i zróżnicowanie ich działalności oraz wielofunkcyjnej roli w społeczeństwie. Taka integracja działań o charakterze rolniczym i społecznym może również zapewnić rolnikom dodatkowe źródła dochodów (Kamiński 2015, s. 111). Współcześnie znaczenia nabierają zatem funkcje społeczne gospodarstwa rolnego, a przejawem ich realizacji są gospodarstwa rolne świadczące usługi opiekuńcze (gospodarstwa opiekuńcze). Są one formą realizacji rolnictwa społecznego uznanego na szczeblu unijnym za alternatywne podejście do tradycyjnego rozumienia rolnictwa jako dostawcy żywności (Di Iacovo, O'Connor 2009, Hassing 2009, Lesiewicz 2018).

Rolnictwo zaangażowane społecznie, w tym w szczególności gospodarstwa opiekuńcze, pełnią istotną rolę w kontekście wyzwań związanych ze starzeniem się społeczeństw, skutkującym ograniczaniem zasobów siły roboczej i zwiększaniem się liczby osób wymagających wsparcia (niepełnosprawnych, zagrożonych wykluczeniem, seniorów). Według prognozy GUS, liczba ludności Polski w wieku 60 lat i więcej w roku 2030 ukształtuje się na poziomie 10,8 mln, a w 2050 wyniesie 13,7 mln osób, co stanowić będzie około 40% ogółu ludności Polski. Szacuje się, że 16,8% osób starszych mieszkać będzie na wsi. Starzenie się społeczeństwa będzie się przejawiać zarówno w ogólnym wzroście liczby osób starszych zamieszkujących obszary wiejskie, jak i w zwiększeniu się proporcji seniorów wobec ogółu mieszkańców. Udział osób starszych w populacji polskiej wsi zwiększy się z 22,3% w 2020 r. do 37,8% w 2050. W największym stopniu wzrośnie liczebność najstarszej grupy wiekowej, czyli osób w wieku 85 lat i więcej (Sytuacja osób... 2021). Skala zjawiska będzie w istotny sposób wpływać na obraz polskiej wsi: coraz więcej jej mieszkańców będzie wymagać wsparcia w codziennym funkcjonowaniu i stworzenia dedykowanej im oferty, zarówno w zakresie usług publicznych, jak i świadczonych w ramach sektora niepublicznego (Kamiński 2018). Dla tej grupy osób starszych potrzebne jest zatem zaprojektowanie specyficznych dla terenów wiejskich modeli zabezpieczenia socjalnego, zwłaszcza opieki długoterminowej, które gwarantują jej wysoką jakość i efektywną realizację na często rozległych i mniej dostępnych terenach (Miśkowiec i in. 2016, s. 2).

Celem artykułu jest przedstawienie kwestii rozwoju usług społecznych na obszarach wiejskich w Polsce w oparciu o zasoby oraz infrastrukturę gospodarstw

rolnicza (*agricultural therapy*). Określenia te odnoszą się do różnych działań w obszarze opieki, reintegracji społecznej, szkolenia oraz rehabilitacji społecznej i zawodowej osób w trudnym położeniu oraz szkolenia osób o szczególnych potrzebach.

rolnych. Opracowanie jest próbą ujęcia istoty rolnictwa społecznego ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw opiekuńczych i podkreślenia ich roli w środowisku wiejskim.

Rozwój idei rolnictwa społecznego na obszarach wiejskich

Rolnictwo społeczne jest ideą, łączącą wielofunkcyjność gospodarstw rolnych, rozumianą jako możliwość zaspokojenia potrzeb nie tylko produkcyjno-rynkowych, ale także pozarolniczych (środowiskowych, kulturowych, gospodarczych i społecznych) z usługami opiekuńczo-zdrowotnymi oraz przedsiębiorczością społeczną. Stanowi zatem innowacyjne podejście do rolnictwa, w którym uzupełniają się dwie koncepcje: rolnictwo wielofunkcyjne oraz usługi społeczne (opieka zdrowotna) na poziomie lokalnym, przyczyniające się do poprawy samopoczucia i integracji społecznej osób o szczególnych potrzebach (Opinia... 2013). Poprzez kontakt z naturą i działalnością produkcyjną, wspomagają niekiedy proces uczenia się, podnoszą samoocenę, a także ułatwiają uczestnictwo w życiu społecznym.

Koncepcja rolnictwa społecznego – choć brzmi nowatorsko – ma w rzeczywistości długą tradycję, sięgającą lokalnych sieci samopomocy na wsiach, które powstawały jeszcze przed erą systemów zabezpieczeń społecznych. W drugiej połowie XIX w. wykorzystywano gospodarstwa i dedykowane instytucje położone na terenach wiejskich lub peryferyjnych dla zapewnienia opieki osobom niepełnosprawnym intelektualnie, jednocześnie obserwując zbawienny wpływ przyrody na osoby tam przebywające (Kamiński 2015). W dzisiejszej formie ruch zaczął odradzać się już w latach 70. XX w. równolegle w kilku państwach: w Holandii, Włoszech, Niemczech i Irlandii. Warto dodać, że Holandia jest powszechnie uważana za pioniera w zakresie rolnictwa społecznego i gospodarstw opiekuńczych. Początki ich rozwoju w tym państwie sięgają już lat 60. XX w. i są związane z dwoma tendencjami – poszukiwaniem opcjonalnych form opieki zdrowotnej oraz alternatywnych źródeł dochodów przez rolników (Manintveld 2014).

Rolnictwo zaangażowane społecznie najogólniej można określić jako zespół działań wykorzystujących zasoby rolne w celu wytworzenia świadczeń o charakterze opiekuńczo-społecznym, udzielanych na obszarach wiejskich lub podmiejskich. Do takich działań należą: rehabilitacja, terapia, resocjalizacja, opieka nad osobami starszymi i zależnymi, tworzenie chronionych miejsc pracy, uczenie się przez całe życie, a także inne formy aktywności przyczyniające się do integracji społecznej (Rozwój rolnictwa... 2017). Rolnictwo społeczne obejmuje więc zaangażowanie zasobów czynnych gospodarstw rolnych i krajobrazu rolniczego oraz codziennych zajęć gospodarskich dla poprawy kondycji fizycznej i psychicznej (Haubenhofner i in. 2010, Bassi i in. 2016).

Ze względu na zróżnicowane cele gospodarstw podejmujących misję społeczną można je podzielić na: opiekuńcze (świadczące opiekę krótko- i długoterminową, skierowaną szczególnie do osób starszych), terapeutyczne (realizujące

zajęcia reedukacyjne i terapeutyczne), socjalne (włączenie społeczne, integracja w świecie pracy) oraz edukacyjne (łącznie w działalności przedsiębiorczej funkcje produkcyjne z usługami turystycznymi i edukacyjnymi). Gospodarstwa mają potencjał na świadczenie usług edukacyjnych, takich jak zajęcia pozaszkolne czy aktywności dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (zagrody edukacyjne). Jednocześnie są dobrym miejscem dla zastosowania terapii opartej na obcowaniu z przyrodą (np. silwoterapia, klimatoterapia, talassoterapia, helioterapia) we wspieraniu i leczeniu osób z zaburzeniami psychicznymi. Mogą również pełnić funkcję ostoji dla osób starszych często borykających się z problemem ograniczonej samodzielności i chorobami, w tym demencją. Poprzez zróżnicowane zajęcia osoby w trudnej sytuacji życiowej, o szczególnych potrzebach, są aktywizowane i pobudzane do działania.

Modele realizacji rolnictwa społecznego są różnorodne w zależności od kraju, kultury, czynników motywujących, historycznych doświadczeń czy możliwości uzyskania wsparcia lub nawiązania współpracy w ramach systemowych rozwiązań w sektorze zdrowia i pomocy społecznej (Subocz 2019). Doświadczenia innych państw pokazują, że koncept rolnictwa społecznego stanowi wartość wielofunkcyjną i przynosi wiele różnorodnych benefitów (Hassing 2009, Sempik i in. 2010). Rolnictwo z misją społeczną znajduje się na styku kilku sektorów gospodarczych, takich jak sektor rolno-spożywczy, turystyka, opieka zdrowotna, edukacja i rynek pracy. Idea ta łączy szereg różnych polityk, w tym wspólnotową politykę dotyczącą rolnictwa i obszarów wiejskich, politykę społeczną i strategię zapobiegania wykluczeniu, zagadnienia z obszaru ochrony zdrowia, edukacji i praw człowieka.

Rolnictwo społecznie zrównoważone jest nową filozofią gospodarowania i życia w środowisku wiejskim powstałą w warunkach narastania negatywnych skutków rozwoju rolnictwa opartego na dążeniu do osiągnięcia mikroekonomicznej efektywności kosztem środowiska (Woś, Zegar 2002). Podkreślić należy, że aktywności podejmowane przez rolnika oraz osoby potrzebujące wsparcia znajdujące się w gospodarstwie zmierzają do ochrony środowiska przyrodniczego i bioróżnorodności, kształtowania krajobrazu wiejskiego, a także odtwarzania i rozwoju ekosystemów i siedlisk związanych z rolnictwem (Krzysztofik-Pelka 2022, s. 108).

W ostatnich latach coraz większa liczba podmiotów zainteresowanych obszarami wiejskimi zwraca uwagę na rolnictwo społeczne. To zainteresowanie wynika z coraz lepszego zrozumienia roli, jaką rolnictwo i zasoby obszarów wiejskich mogą odegrać w poprawie kondycji społecznej, fizycznej i psychicznej ludności. Jednocześnie rolnictwo społeczne stanowi dla rolników szansę na dostarczanie nowych usług, a tym samym poszerzenie i zróżnicowanie ich działalności oraz wielofunkcyjnej roli w społeczeństwie. Zdaniem Kamińskiego (2015) wykorzystanie nowych funkcji rolnictwa, takich jak rolnictwo społeczne (opiekuńcze), przyczyni się do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w innowacyjnych kierunkach.

Gospodarstwa opiekuńcze jako szczególny typ rolnictwa społecznego

Gospodarstwo opiekuńcze stanowi szczególny typ rolnictwa społecznego. Jest to forma gospodarowania, polegająca na łączeniu działalności rolniczej z opieką nad osobami potrzebującymi wsparcia. Koncepcja ta jest stosunkowo nowa, ale z powodzeniem realizowana już w wielu krajach europejskich, w tym w Polsce (Hassing 2009, Sempik i in. 2010, Manintveld 2014, Toby 2014, Kamiński 2015, 2018, Chmielewski i in. 2017). Istotnym elementem w rolnictwie opiekuńczym jest wykorzystanie potencjału gospodarstwa rolnego do prowadzenia działań o charakterze terapeutycznym, opiekuńczym i integracyjnym. Usługi realizowane są w oparciu o infrastrukturę gospodarstwa i w powiązaniu z wykonywaną działalnością rolniczą. Obiekt, w którym zorganizowane jest gospodarstwo opiekuńcze, powinien posiadać zwierzęta gospodarskie lub uprawy rolnicze, możliwe do wykorzystania w agroturystyce. Obejmuje ona celowe oddziaływanie usprawniające (fizycznie i psychicznie), realizowane przy wykorzystaniu krajobrazu i infrastruktury wiejskiej (lub gospodarstwa rolnego), poprzez udział w sezonowych pracach polowych, pomoc przy oporządzaniu zwierząt (np. karmienie, dojenie, czyszczenie pomieszczeń gospodarczych), pomoc przy uprawie roślin, ekoprodukcję, przetwórstwo płodów rolnych czy udział w zajęciach w gospodarstwie (tradycyjne rzemiosło artystyczne i rękodzieło, twórczość i obrzędy ludowe, przygotowywanie potraw regionalnych itp.). Zatem przedsięwzięcia podejmowane w gospodarstwach rolnych zasadniczo podzielić można na dwie grupy: działania wykorzystujące zasoby roślinne i zwierzęce oraz działania oparte na lokalnej tradycji i kulturze.

Według Kamińskiego (2015) do najważniejszych przyczyn rozwoju usług opiekuńczych w gospodarstwach rolnych należą: poszukiwanie nowych źródeł dochodu dla gospodarstw rolnych (konieczność różnicowania dochodów rolniczych), rozwój przedsiębiorczości, wzrost popularności rolnictwa społecznego, konieczność zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, ukryte bezrobocie, kreowanie nowych miejsc pracy, zmiany demograficzne, w tym migracje ludności i starzenie się społeczeństwa, singularyzacja starości, zmieniający się popyt na usługi opiekuńcze oraz wysokie koszty tego typu usług, a także konieczność zmiany systemu organizacji opieki nad osobami starszymi.

Gospodarstwa opiekuńcze są przykładem innowacji społecznej, ponieważ łączą w sobie osiąganie efektów ekonomicznych i istotnych korzyści społecznych – połączenie sfery gospodarczej (rolnictwo) oraz sfery polityki społecznej (opieka). Ekonomiczny wymiar funkcjonowania gospodarstw opiekuńczych powinien być rozpatrywany nie tylko z punktu widzenia potencjalnego obniżania kosztów opieki, które ponoszą samorządy oraz rodziny osób jej potrzebujących, ale także z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich. Działalność opiekuńcza może stanowić zyskowną formę działalności pozarolniczej, ale też stwarzać szansę rozwoju – a niekiedy przetrwania – dla niewielkich gospodarstw rodzinnych (Chmielewska 2018). Gospodarstwa opiekuńcze są także alternatywą na kształtowanie

postaw przedsiębiorczych, szczególnie wśród ludzi młodych, zachęcając ich do pozostania na obszarach wiejskich. Zatem możliwości płynące z prowadzenia gospodarstwa o wielofunkcyjnym charakterze to nie tylko dodatkowe źródła przychodów czy satysfakcja z dzielenia się swoimi zasobami (element popularnej idei *sharing economy* – „ekonomii współdzielenia”), ale również szansa dla rolników i ich rodzin, możliwość szerszego rozwoju zawodowego, osobistego i pełnienia wielowymiarowych ról w społeczności lokalnej (Dessein, Bock 2010). Stwarza ponadto okazję do promowania nowego wizerunku rolnictwa wśród reprezentantów wszystkich pokoleń.

Rolnictwo opiekuńcze jest inicjatywą podejmowaną w środowisku wiejskim i łączącą nie tylko chęć osiągnięcia celów społecznych, ale także dążenie do dywersyfikacji działalności rolniczej, aktywizacji ludności na terenach wiejskich czy wykorzystania kapitału ludzkiego – niezagospodarowanych zasobów, potencjału oraz umiejętności mieszkańców wsi, m.in. osób starszych, niepełnosprawnych, oddalonych od rynku pracy (Elings 2012, Rozwój rolnictwa... 2017). Wśród najważniejszych korzyści dla mieszkańców wsi w wymiarze społecznym wymienić należy: tworzenie zaplecza usług opieki zdrowotnej i pomocy społecznej w oparciu o zasoby społeczności lokalnych, budowanie kapitału społecznego na terenach wiejskich oraz zwiększoną świadomość lokalnej społeczności. Gospodarstwa opiekuńcze powinny być zatem postrzegane z jednej strony jako instrument polityki społecznej, z drugiej zaś jako element polityki rozwoju obszarów wiejskich. Tym samym można stwierdzić, że idea rozwoju w Polsce gospodarstw opiekuńczych jest reakcją na potrzeby rynku oraz społeczne i ekonomiczne zagrożenia rozwojowe, przed którymi stoją obszary wiejskie (Stępnik 2018).

W ramach funkcji społecznych gospodarstwo rolne może spełniać zadania w zakresie: reedukacji i resocjalizacji (np. osób opuszczających zakłady penitencjarne), terapii (przywracania zdrowia chorym ludziom za pomocą różnych środków i zabiegów), integracji na rynku pracy (aktywizacji zawodowej), działań pedagogicznych, usług opiekuńczych (zaspokajania codziennych potrzeb życiowych, zapewniania opieki higienicznej, pielęgnacji zleconej przez lekarza, zapewnienia kontaktów z otoczeniem), włączenia społecznego (proces włączania jednostek, grup czy kategorii społecznych w funkcjonowanie szerszego społeczeństwa). Gospodarstwa opiekuńcze oferują podopiecznym różnorodne terapie zajęciowe (agroterapia, przyrodoterapia, ergoterapia, socjoterapia, kulturoterapia) służące: aktywizacji jednostek w celu szybkiego powrotu do zdrowia i polepszenia samopoczucia, umożliwieniu uczestnictwa w życiu społecznym, poprawie sprawności funkcjonalnej w zakresie podstawowych i złożonych czynności życia codziennego, pomocą w rozwiązywaniu problemów życiowych, promocji zdrowego stylu życia czy rozwijaniu pasji i zainteresowań. Idea rolnictwa opiekuńczego ma zatem wiele silnych stron. Przebywanie wśród przyrody, udział w pracach gospodarczych i świadomość bycia przydatnym członkiem grupy osób to czynniki odgrywające ogromną rolę w zapewnieniu dobrego samopoczucia i poprawie stanu zdrowia niezależnie od wieku (Stępnik, Król 2017). Kontakt z autentycznym rytmem gospodarstwa rolnego, roślinami i zwierzętami gospodarskimi, uczestnictwo w cyklu wytwarzania żywności mają potwierdzone naukowo korzystny

wpływ na rozwój emocjonalny i umysłowy człowieka (Leck i in. 2015). Ponadto Sempik i in. (2010) podkreślają szereg dodatkowych korzyści płynących z opieki świadczonej w gospodarstwie, m.in.: gospodarstwo opiekuńcze może zapewnić zielone i spokojne otoczenie, co umożliwi korzystającym z usług życie w spokoju; praca związana z uprawą roślin i opieką nad zwierzętami stwarza poczucie odpowiedzialności za inne stworzenia, co wpływa na podniesienie samooceny; podstawowe wartości życiowe, wyznawane przez gospodarza i jego rodzinę, determinują charakter świadczonej opieki – na tym opiera się zaufanie podopiecznego, który przez współpracę z nimi buduje wiarę w siebie; poza nastawieniem na naturę gospodarstwo jest także przedsięwzięciem, które wymaga przemyślnych działań, aby mogło przetrwać w sensie ekonomicznym. Takie podejście stymuluje realistyczny pogląd na życie (Kamiński 2015).

Podkreślić należy, że w Polsce obecne uwarunkowania prawne ograniczają możliwości łączenia działalności rolniczej ze świadczeniem usług opiekuńczych. Formami prawnymi umożliwiającymi gospodarstwom opiekuńczym aplikowanie o środki publiczne mogą być: działalność gospodarza, tworzenie organizacji pozarządowych (stowarzyszenia, fundacje) lub podmiotów ekonomii społecznej (spółdzielnie socjalne, CIS), realizacja usług w formie rodzinnych domów pomocy, rodzinnych domów dziecka lub rodzin zastępczych. Prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego w ramach działalności gospodarczej lub w ramach działalności statutowej organizacji pozarządowej daje możliwość skorzystania z gotowych wzorców działania i wymogów, jakie stawiane są jednostkom systemu pomocy społecznej. W dobie rosnących potrzeb opiekuńczych dla coraz liczniejszej grupy osób starszych i zależnych w starzejących się społeczeństwach, nadal niewiele jest miejsc na terenach wiejskich oferujących tak sprofilowane usługi (Michalska i in. 2019). Gospodarstwa opiekuńcze mogą prowadzić działalność w oparciu o trzy formy organizacyjne: dzienny dom pobytu, rodzinny dom pomocy, placówka całodobowej opieki (w ramach działalności gospodarczej). Prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego to nie tylko potrzeba zapewnienia pracy osobom tam przebywającym, ale także zróżnicowanych zajęć i aktywności, transportu, noclegu, żywienia i profesjonalnej opieki odpowiedniej do potrzeb i profilu gospodarstwa. Obowiązki te wymagają różnych kompetencji, odpowiedniego podziału ról i umiejętności zarządczych.

Opierając się na doświadczeniach z Holandii, rozpoczęto w praktyce wdrażanie idei rolnictwa społecznego na gruncie krajowym. Pierwszy, pilotażowy projekt „Zielona opieka – gospodarstwa opiekuńcze w woj. kujawsko-pomorskim” realizowany był od września 2016 r. do czerwca 2018 r. przez Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego (KPODR) w Minikowie w partnerstwie z Lokalną Grupą Działania (LGD) „Bory Tucholskie”. Zasadniczym celem projektu było „zwiększenie dostępności usług opiekuńczo-aktywizujących dla 225 osób niesamodzielnych w formie pobytu dziennego” w 15 gospodarstwach poprzez utworzenie 75 miejsc na obszarach wiejskich (na terenie powiatów województwa kujawsko-pomorskiego: brodnickiego, mogileńskiego, świeckiego, tucholskiego i wąbrzeskiego) oraz podniesienie kompetencji 30 osób w zakresie usług opiekuńczych. W trakcie trwania projektu z opieki dziennej zapewnianej w formie

gospodarstw opiekuńczych skorzystało łącznie 246 osób – 68,7% kobiet i 31,3% mężczyzn. Warto dodać, że 53% uczestników projektu miało powyżej 70 lat, co jasno wskazuje, że zdecydowana większość podopiecznych potrzebowała wsparcia ze względu na wiek.

Kontynuacją programu wsparcia seniorów w środowisku wiejskim było kolejne przedsięwzięcie KPODR „Opieka w zagrodzie – gospodarstwa opiekuńcze w woj. kujawsko-pomorskim”. W ramach realizowanego projektu od września 2018 r. do sierpnia 2020 r. objęto opieką dzienną kolejnych 225 osób niesamodzielnych, poprzez utworzenie i rozwój oferty gospodarstw opiekuńczych zapewniających 75 miejsc we wsiach z terenu 10 powiatów województwa (brodnickiego, golubsko-dobrzyńskiego, lipnowskiego, rypińskiego, sępoleńskiego, świeckiego, tucholskiego, wąbrzeskiego, włocławskiego i żnińskiego) oraz podniesienie kompetencji w zakresie opieki 25 osób. Poszczególne gospodarstwa w zależności od swojego położenia czy zasobów kładą nacisk na różne aspekty opieki. Gospodarstwa położone w malowniczej okolicy stawiają na spacer, kontakt z naturą czy typowe zajęcia gospodarskie. Z kolei gospodarstwa na wsiach pozbawionych walorów przyrodniczych podejmują inicjatywy krajoznawczo-rekreacyjne, organizując dla podopiecznych wycieczki do ciekawych turystycznych miejsc (Ciechocinek, Toruń, Golub-Dobrzyń) czy wyjazdy na kręgle. W gospodarstwach położonych w okolicach o większym skupieniu zabudowy podejmowane są inicjatywy uwzględniające kontakty z lokalną społecznością. W organizowanych działaniach istotną rolę pełnią pasje i zainteresowania opiekunów². W ramach obu projektów realizowane dla podopiecznych zajęcia trwały od poniedziałku do piątku przez 8 godzin dziennie. Każda osoba uczestnicząca w projekcie mogła korzystać ze świadczonych usług opiekuńczych przez maksymalnie pół roku. Środki finansowe na podejmowane działania pochodziły z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014–2020, oś priorytetowa IX realizowana ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, poddziałanie dedykowane usługom społecznym.

Wskazane powyżej projekty skierowane były do seniorów, natomiast kolejne wdrażane w regionie przedsięwzięcie pn. „Samodzielnie (nie samemu) – wspieranie osób z niepełnosprawnością w powiecie tucholskim”, realizowane od 1 czerwca 2019 r. do 31 października 2023 r. ma na celu przetestowanie innowacyjnego modelu działań wspierania osób z niepełnosprawnością intelektualną, aby ocenić, na ile podejmowane rozwiązania są efektywne w świadczeniu pomocy mieszkańcom wsi, mającym ograniczony dostęp do innych form wsparcia, takich jak warsztaty terapii zajęciowej czy zakłady aktywności zawodowej. Model zakłada, że gospodarstwo jest podmiotem w całości świadczącym usługi, czyli właściciel (gospodarz) zatrudnia opiekuna lub ktoś z domowników jest opiekunem

² Wywiady z mieszkańcami wsi w ramach realizowanych badań terenowych – projekt badawczy „Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w aspekcie teorii wielofunkcyjności” z subwencji badawczej w latach 2020–2022 oraz projekt badawczy „Zmiany funkcjonalno-przestrzenne miast i obszarów wiejskich Północnej Polski” z subwencji badawczej w 2023 r. Kierownik projektów: dr Gabriela Czapiewska, Uniwersytet Pomorski w Słupsku, Instytut Geografii, ul. Partyzantów 27, 76-200 Słupsk, e-mail: gabriela.czapiewska@upsl.edu.pl.

– instruktorem i wspólnie opiekują się grupą osób. Gospodarstwa biorące udział w projekcie od początku muszą być samodzielne w realizacji tego typu usługi, ponieważ wyłanianie otwartych punktów integracji (gospodarstw, gdzie świadczona jest opieka dzienna) i mieszkań treningowych (miejsca wsparcia całodobowego), odbywa się w drodze postępowania na zamówienie publiczne. Właściciel gospodarstwa ma obowiązek posiadać osobowość prawną (stowarzyszenie, fundacja, przedsiębiorstwo społeczne lub działalność gospodarcza), co stwarza większe możliwości, m.in. w pozyskiwaniu dofinansowania od gminy, mogą realizować projekty zlecone czy współpracować ze szkołami. Realizatorem projektu jest Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Tucholi w partnerstwie z Kujawsko-Pomorskim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Minikowie, Polskim Stowarzyszeniem na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną Koło w Chojnicach oraz Stowarzyszeniem Rodziców Dzieci Specjalnej Troski w Tucholi. W ramach projektu powstały trzy otwarte punkty integracji, które są miejscami dziennego pobytu dla 15 osób z niepełnosprawnością intelektualną, jedno mieszkanie treningowe (dla 4 osób), gdzie podopieczni przebywają całodobowo, oraz jedno mieszkanie wspierane, niebędące gospodarstwem rolnym. W mieszkaniu wspieranym podopieczni mieszkają sami i nie są pod stałym nadzorem opiekuna. Działania podejmowane na rzecz uczestników projektu obejmują różnorodne formy aktywizacji, w tym również realizację polityki wytchnieniowej. Pobyt całodobowy zapewnia gospodarstwo opiekuńcze położone w Lubiewicach. Uczestnicy mieszkania treningowego przez okres sześciu miesięcy uczą się, jak samodzielnie dbać o swoje zdrowie, gospodarować swoim budżetem domowym, spędzać czas wolny, załatwiać sprawy urzędowe, przygotowywać posiłki, planować i robić zakupy, prać czy sprzątać. Mieszkańcy poza nauką korzystają z zasobów gospodarstwa, np. pola lawendowego, upraw warzywnych, warzywnika w skrzyniach, a także tarasu, ogrodu kwiatowego i lasu. Mają możliwość kontaktu ze zwierzętami – gospodarstwo hoduje owce kameruńskie. Uczestniczą w zajęciach popołudniowych, takich jak zajęcia kulinarne, krawieckie, wyrabianie mydeł, produkcji kremów kosmetycznych. Zatem podopieczni otrzymują całościową pomoc w zakresie samoobsługi, samodzielności życiowej i społecznej, a wsparcie ze strony opiekunów oraz specjalistów zatrudnionych w projekcie (m.in. psychologa) pozwoli im na rozwinięcie umiejętności samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie³. Realizowany projekt pozwoli wykorzystać doświadczenie opiekunów w niesieniu pomocy dla innych grup społecznych. Kolejne planowane przedsięwzięcia skupiać się będą na pomocy osobom potencjalnie zainteresowanym prowadzeniem tego typu działalności na obszarach wiejskich.

Pomimo różnych adresatów realizowanych programów zawsze wspierane są osoby niesamodzielne. Równocześnie wypracowywana jest metoda, która w przyszłości będzie mogła być systemowo wdrażana w całej Polsce, a także stanowić podstawę działań skierowanych do różnych grup wymagających wsparcia i pomocy.

³ <https://www.pcpertuchola.pl/projekt-samodzielnie-nie-samemu/polityka-wytchnieniowa/> (dostęp: 23.05.2023).

Z myślą o grupie docelowej rolnictwa społecznego, którą stanowią dzieci i młodzież, Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Krakowie zawiązał Ogólnopolską Sieć Zagród Edukacyjnych. Zrzesza ona gospodarstwa o różnym profilu działalności, otwarte na przyjmowanie grup szkolnych i gości w celach edukacyjnych, turystycznych i rekreacyjnych (Czapiewska 2018). Sieć służy upowszechnieniu idei edukacji w gospodarstwie rolnym oraz promocji działalności gospodarstw edukacyjnych. Celem działania sieci jest: podniesienie prestiżu zawodu rolnika i upowszechnienie wiedzy na temat pochodzenia żywności, różnicowanie pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich, a także zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi⁴.

Dzięki projektom realizowanym przez ośrodki doradztwa rolniczego, idea gospodarstw opiekuńczych stała się przedmiotem polityki państwa. Działania na rzecz tworzenia tego typu gospodarstw zostały włączone do międzyresortowego projektu „(Nie)samodzielni”, będącego elementem wdrażania „Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)”. Projekt „Gospodarstwo otwarte na ludzi” miał na celu zoptymalizowanie dostępu do przystępnych cenowo usług społecznych poprzez wdrożenie usług opiekuńczych świadczonych w wiejskim gospodarstwie domowym (gospodarstwie opiekuńczym). Zakładał, że do 2023 r. w Polsce powstanie 500 gospodarstw opiekuńczych, w których utworzonych zostanie co najmniej 500 miejsc pracy oraz 2500 miejsc dla osób potrzebujących wsparcia.

Kolejną inicjatywą, spójną z głównymi celami „Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)”, jest projekt „Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych” (GROWID)⁵. Na bazie gospodarstw rolnych, pełniących funkcje społeczne, może powstać w Polsce sieć przyjaznych miejsc, w których wsparcie znajdą osoby starsze, doświadczające chorób, niepełnosprawności i samotne. Głównym założeniem projektu jest stworzenie narzędzi, które doprowadzą do realizacji tej wizji w Polsce. W pierwszym etapie projektu zrealizowano zadania badawcze, których wyniki stały się podstawą modelu (wzorca) gospodarstwa opiekuńczego. Pozyskano wiedzę na temat funkcjonowania osób starszych, m.in. opracowano raport diagnostyczny dotyczący postaw, potrzeb i oczekiwań Polaków wobec starzenia się, ze szczególnym uwzględnieniem mieszkańców obszarów wiejskich, sporządzono symulacje kosztów dla modelowego gospodarstwa opiekuńczego, a także pozyskano rozwiązania w zakresie świadczenia usług opiekuńczych w gospodarstwach rolnych, które zostały przyjęte w wybranych krajach. Kolejny etap obejmował opracowanie modelu gospodarstwa opiekuńczego oraz przygotowanie systemu wdrażania w postaci strategii rozwoju gospodarstw opiekuńczych.

⁴ www.zagrodaedukcyjna.pl (dostęp: 19.05.2023).

⁵ Projekt GROWID „Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych” finansowany jest przez strategiczny program badań naukowych i prac rozwojowych „Społeczny i gospodarczy rozwój Polski w warunkach globalizujących się rynków” GOSPOSTRATEG, a jego partnerami są: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (lider projektu), Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Rolniczy im. Kołłątaja w Krakowie oraz Narodowe Centrum Badań i Rozwoju, które przekazało środki finansowe na wykonanie projektu (<https://growid.pl>; dostęp: 11.05.2023).

Gospodarstwo opiekuńcze miałyby być miejscem świadczenia usług społecznych w oparciu o zasoby tradycyjnego gospodarstwa rolnego. Wpisuje się to też w proces deinstytucjonalizacji pomocy społecznej, polegający na przejściu od opieki instytucjonalnej do usług świadczonych w lokalnej społeczności. Celem obecnej fazy projektu jest przygotowanie uzyskanych wyników badań do zastosowania w praktyce, w tym popularyzacja usług społeczno-opiekuńczych poprzez kampanie społeczne i medialne (działania informacyjno-promocyjne), opracowanie regulacji prawnych umożliwiających implementację modelu (wzorca) gospodarstwa opiekuńczego oraz budowanie poparcia społecznego dla proponowanych rozwiązań.

Na konieczność podejmowania działań, mających na celu tworzenie i rozwój gospodarstw opiekuńczych w Polsce, wskazuje również „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – uczestnictwo – solidarność”, w której zwrócono uwagę z jednej strony na rozpowszechnianie sieci gospodarstw opiekuńczych, z drugiej zaś strony na rozwój i promocję zawodów opiekuńczych oraz doskonalenie kompetencji osób świadczących usługi opiekuńcze poprzez ich udział w szkoleniach i warsztatach. Istotnym dokumentem w tym kontekście jest także „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030”, w której usługi opiekuńcze w gospodarstwie rolnym zostały wyodrębnione spośród form opieki nad osobami potrzebującymi wsparcia oraz dywersyfikacji dochodów i zatrudnienia na lokalnych rynkach pracy. Ponadto w Krajowym Programie Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku „Ekonomia Solidarności Społecznej”, uwypuklono fakt, że zadaniem gospodarstw opiekuńczych jest wspieranie różnych form aktywności społecznej na obszarach wiejskich, w tym przedsięwzięć promujących dialog w społecznościach lokalnych oraz kształtujących postawy wspólnotowe (Krzysztofik-Pelka 2022).

Działania realizowane przez ośrodki doradztwa rolniczego uzupełniane są również przez aktywności innych instytucji rządowych i lokalnych przy zaangażowaniu Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW). Przykładem był pilotażowy program kompleksowej opieki nad osobami starszymi z obszarów wiejskich, objętych systemem rolniczego ubezpieczenia społecznego pn. „Aktywny i zdrowy senior rolnik”, realizowany przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego we współpracy z Funduszem Składkowym Ubezpieczenia Społecznego Rolników oraz Polskim Towarzystwem Zdrowia Publicznego⁶. Program był częścią projektu strategicznego pn. „Zdrowsze społeczeństwo”. Powstał w odpowiedzi na potrzebę poszukiwania innowacyjnych rozwiązań w obszarze organizacji i świadczenia usług opiekuńczych, rehabilitacyjnych oraz profilaktyki zdrowotnej wśród rolników, uwzględniających ryzyko wypadków w rolnictwie, chorób typowych dla wieku podeszłego oraz specyfikę pracy rolniczej. Zakładał kompleksową opiekę z elementami rehabilitacji w trybie dziennym, kompleksową rehabilitację w trybie stacjonarnym oraz krótkoterminowy pobyt z noclegiem dla osób starszych połączony z rehabilitacją – w ramach wsparcia opiekunów osób starszych,

⁶ <http://www.minrol.gov.pl/Ministerstwo/Biuro-Prasowe/Informacje-Prasowe/W-trosce-o-seniorow-na-obszarach-wiejskich> (dostęp: 21.05.2023).

np. w okresie nasilonych prac w gospodarstwie rolnym. Projekt realizowany był w latach 2018–2020 w oparciu o bazę lokalowo-rehabilitacyjną KRUS oraz inne placówki opiekuńczo-lecznicze. Zgodnie z ministerialnym założeniem, miał przyczynić się do modernizacji systemu zabezpieczenia społecznego w zakresie usług opiekuńczo-rehabilitacyjnych w ramach oferty ubezpieczeniowej seniorów.

Podsumowanie i wnioski

Rolnictwo społeczne wychodzi naprzeciw wielu problemom współczesnej cywilizacji, odpowiadając na społeczne wyzwania implikowane rozwarstwieniem społecznym, starzeniem się społeczeństw, rozwojem chorób cywilizacyjnych, w tym zaburzeń psychicznych i uzależnień, wzrostem patologii i dysfunkcji społecznych czy problemami rynku pracy. Stanowi rozwijający się kierunek, zmierzający do zapewniania szerokiej grupie odbiorców korzyści zdrowotnych, społecznych i edukacyjnych płynących z działalności rolniczej (van Elsen 2006). Jest ideą, która znajduje odzwierciedlenie w aktywności praktycznej polegającej na poszerzaniu katalogu działalności gospodarstwa rolnego o usługi o charakterze społecznym (np. usługi edukacyjne, usługi opiekuńcze, usługi terapeutyczne czy usługi mające na celu włączenie społeczne).

Szczególnym typem rolnictwa społecznego są gospodarstwa opiekuńcze, które zdaniem Subocz (2019, s. 77) wpisują się w szerszą ideę inkluzji społecznej, gdyż umożliwiają osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym powrót do aktywnego życia w społeczeństwie oraz pełnienie ról społecznych w miejscu zamieszkania, pracy czy w szkole. Gospodarstwo opiekuńcze jest przykładem wielofunkcyjnego gospodarstwa rolnego, gdyż z jednej strony, rozwiązuje problem dostępności usług społecznych, jednocześnie wspierając społeczność wiejską i w pozytywny sposób wpływa na jakość ich życia (wymiar społeczny), a z drugiej, chroni walory wiejskiego środowiska naturalnego, gospodaruje zasobami naturalnymi i rolnymi (wymiar środowiskowy). Rozwijają lokalne gospodarki, stwarzając szansę dla rolników na różnicowanie i zwiększenie dochodów, a także tworzenie nowych miejsc pracy w gospodarstwach rolnych (wymiar ekonomiczny). Ponadto promuje dziedzictwo kulturowe, lokalne produkty rolne, tożsamość kulturową wsi i obyczaje regionalne (wymiar kulturowy) (Stępnik, Król 2017).

Wieś jest źródłem zasobów wiedzy i doświadczenia w opiece nad osobami starszymi przy występujących jednocześnie niedoborach w zakresie infrastruktury w postaci instytucjonalnych i stacjonarnych form opieki. W połączeniu z ludzką motywacją wewnętrzną, by robić coś słusznego społecznie, oraz z motywacją finansową, związaną ze zwiększeniem przychodów spoza rolnictwa, idea gospodarstw opiekuńczych wydaje się rozwiązaniem korzystnym dla wszystkich interesariuszy.

Dotychczas podejmowane w tym zakresie działania, m.in. przez Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, dowiodły, że gospodarstwa opiekuńcze są rozwiązaniem, które sprawdzają się w polskich realiach. Zrealizowane na terenie województwa

kujawsko-pomorskiego pilotażowe projekty „Zielona opieka” i „Opieka w zagrożeniu” są przykładem dobrego, innowacyjnego rozwiązania w sferze polityki senioralnej. Z kolei doświadczenia odnoszące się do funkcjonowania Sieci Zagród Edukacyjnych wskazują na istotną rolę, jaką gospodarstwa rolne mogą odgrywać w procesie edukacji.

Gospodarstwo opiekuńcze wpisuje się w proces deinstytucjonalizacji pomocy społecznej w Polsce, jak również stanowi sposób na zagospodarowanie niewykorzystanych zasobów gospodarstw oraz wzmocnienie roli małych i średnich gospodarstw rolnych. Najważniejszą motywacją do podejmowania usług opiekuńczych w gospodarstwie rolnym jest chęć pomocy drugiemu człowiekowi, a nie cele zarobkowe. Jednakże wizja uzyskania dodatkowych dochodów stanowi znaczący czynnik. Usługi opiekuńcze pozwalają bowiem na zwiększenie dochodowości gospodarstw rolnych, jednak wymagają zupełnie innego podejścia do prowadzenia gospodarstwa rolnego. Trudne wydaje się połączenie funkcji produkcyjnej gospodarstwa realizowanej w sposób rynkowy z wypełnianiem funkcji opiekuńczych (Krzysztofik-Pelka 2022, s. 121).

Rozwój gospodarstw opiekuńczych z pewnością wpłynie na podniesienie jakości życia na obszarach wiejskich oraz rozwiązywanie problemów nierówności w dostępie do usług społecznych, które szczególnie dotyczą mieszkańców mniejszych miejscowości. Będzie to istotne nie tylko dla osób wymagających bezpośredniego wsparcia, ale także dla opiekunów osób niesamodzielnych, którzy nierzadko muszą zrezygnować z tego powodu z kariery zawodowej. Odpowiedzialne realizowanie dodatkowych funkcji gospodarstwa rolnego przyczynia się też do realizacji zrównoważonego modelu rozwoju obszarów wiejskich. Możliwość prowadzenia dodatkowej działalności w wielu gospodarstwach rolnych z pewnością wpłynie na polepszenie sytuacji ekonomicznej całych społeczności lokalnych. Wzrośnie również liczba i poziom usług społecznych oferowanych na terenach wiejskich. Rolnictwo społeczne przyczyni się do promowania prozdrowotnych i proaktywnych postaw wśród ludności wiejskiej. Systematyczne urzeczywistnianie w praktyce idei rolnictwa społecznego będzie sprzyjać ponadto zwiększaniu roli, jaką odgrywają rolnicy w swoich społecznościach lokalnych oraz kształtowaniu pozytywnego wizerunku całego sektora rolniczego w Polsce. W ujęciu globalnym rozwój rolnictwa społecznego, w tym gospodarstw opiekuńczych, może przyczynić się do wzrostu liczby inicjatyw innowacyjnych zarówno w sektorze rolnym, jak i w służbie zdrowia, edukacji oraz sektorze społecznym. Natomiast w skali ogólnopolskiej będzie wymagał skonstruowania niezbędnych ułatwień dla mieszkańców wsi, doradztwa rolniczego, jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i innych podmiotów, aktywnie zaangażowanych w niniejszy proces. Konieczne wydaje się zatem wypracowanie konkretnych instrumentów wsparcia gospodarstw opiekuńczych jako gospodarstw mających wpływ na wielofunkcyjny rozwój gospodarstw rolnych, obszarów wiejskich i rolnictwa. W celu upowszechnienia koncepcji rozwoju gospodarstw opiekuńczych niezbędne jest stworzenie tego typu gospodarstw we wszystkich regionach kraju. W warunkach polskich jest to nadal bardziej innowacja społeczna niż wdrożona kompleksowo praktyka.

Literatura

- Adamowicz M. 2005. Zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój rolnictwa a agronomia. *Annales UMCS, Sectio E*, 60: 71–91.
- Akgün A.A., Baycan T., Nijkamp P. 2015. Rethinking on Sustainable Rural Development. *European Planning Studies*, 23, 4: 678–692.
- Bassi I., Nassivera F., Piani L. 2016. Social farming: a proposal to explore the effects of structural and relational variables on social farm results. *Agricultural and Food Economics*, 4(13): 1–13.
- Chmielewska B. 2018. Gospodarstwa opiekuńcze jako forma pozyskiwania dochodów przez małe gospodarstwa rolne w Polsce. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 3: 21–32.
- Chmielewski M., Daab M., Miśkowiec A., Rogalska E., Sochacka M. 2017. Rozwój rolnictwa społecznego w Europie na przykładzie gospodarstw opiekuńczych w wybranych krajach europejskich. PCG Polska, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Czapiewska G. 2021. Zmienność funkcji w przestrzeni wiejskiej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 55: 21–33.
- Czudec A., Miś T., Zajac D. 2018. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w wymiarze regionalnym. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Dessein J., Bock B. 2010. *The Economics of Green Care in Agriculture*. Loughborough University Press, Loughborough.
- Di Iacovo F., O'Connor D. (red.) 2009. Supporting Policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas. Arsia, Firenze.
- Durand G., van Huylenbroeck G. 2003. Multifunctionality and Rural Development: General Framework. [W:] G. van Huylenbroeck, G. Durand (red.), *Multifunctional Agriculture. A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*. Ashgate Publishing Company, Hampshire.
- Elings M. 2012. Effect of care farms. Scientific research on the benefits of care farms for clients. Plant Research International, Wageningen.
- Hassing J. 2009. Social Farming across Europe, Overview. [W:] F. Di Iacovo, D. O'Connor (red.), Supporting Policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas, SoFar project: Supporting EU agricultural policies. Arsia, Florenz, Italy, s. 21–42.
- Haubenhofner D.K., Elings M., Hassing J., Hine R.E. 2010. The Development of Green Care in Western European Countries. *Explore*, 6, 2: 106–111.
- Jeżyńska B. 2014. Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych. Zagadnienia prawne. Ekspertyza, Warszawa.
- Kamiński R. 2015. Gospodarstwa opiekuńcze jako alternatywna ścieżka rozwoju gospodarstw agroturystycznych. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 162: 109–125.
- Kamiński R. 2018. Gospodarstwa opiekuńcze – podążanie za potrzebami mieszkańców wsi i rolników. [W:] *Usługi opiekuńcze jako przyszłościowa forma działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*. I Ogólnopolski Kongres Gospodarstw Opiekuńczych, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo, s. 5–8 (materiały konferencyjne).
- Kmita-Dziasek E. 2015. Wprowadzenie do zagadnień edukacji w gospodarstwie rolnym. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków.
- Kronenberg J., Bergier T. 2010. Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce. Wydawnictwo Fundacja Sendzimira, Kraków.
- Krzysztofik-Pelka M. 2022. Z prawnej problematyki świadczenia usług opiekuńczych w gospodarstwach rolnych. *Przegląd Prawa Rolnego*, 1 (30): 107–124.
- Lanfranconi M., Giannetto C., Abbate T., Dimitrova V. 2015. Agriculture and the social farm: expression of the multifunctional model of agriculture as a solution to the economic crisis in rural areas. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 21: 711–718.
- Leck Ch., Upton D., Evans N. 2015. Growing well-beings: The positive experience of care farms. *British Journal of Health Psychology*, 20: 745–762.
- Lesiewicz J. (red.) 2018. *Rozwój usług opiekuńczych na terenach wiejskich*. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo.
- Manintveld K. 2014. *Gospodarstwa opiekuńcze w Holandii*. [W:] *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie*. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo.

- Michalska S., Rosa A., Kamiński R. 2019. Innowacyjne formy opieki nad osobami starszymi na obszarach wiejskich w Polsce. *Więś i Rolnictwo*, 3 (184): 31–49.
- Miśkowiec A., Rogalska E., Sochacka M. 2016. Innowacje społeczne mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego osobom starszym na obszarach wiejskich w wybranych krajach europejskich. Raport przygotowany przez PCG Polska Sp. z o.o. na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: Rolnictwo społeczne: zielone usługi terapeutyczno-opiekuńcze oraz polityka społeczna i zdrowotna (2013/C 44/07).
- Pender J.L., Weber J.G., Brown J.P. 2014. Sustainable Rural Development and Wealth Creation: Five Observations Based on Emerging Energy Opportunities. *Economic Development Quarterly*, 28(1): 73–86.
- Piontek B. 2002. Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski. PWN, Warszawa.
- Ploeg van J.D., Roep D. 2003. Multifunctionality and Rural Development: the actual situation in Europe. [W:] van G. Huylenbroeck, G. Durand (red.), *Multifunctional Agriculture. A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*. Ashgate, Hampshire-Burlington, s. 37–53.
- Renting H., Oostindie H., Laurent C., Brunori G., Barjolle D., Jervell A.M., Granberg L., Heinonen M. 2008. Multifunctionality of Agricultural Activities, Changing Rural Identities and New Institutional Arrangements. *Int. J. Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 7, 4: 361–385.
- Rozwój rolnictwa społecznego w Europie na przykładzie gospodarstw opiekuńczych w wybranych krajach europejskich. Raport PCG Polska na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi 2017. Warszawa.
- Sempik J., Hine R., Wilcox D. (red.) 2010. Green Care: A Conceptual Framework. A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care, COST Action 866, Green Care in Agriculture. Centre for Child and Family Research, Loughborough University, Loughborough.
- Stępnik K. 2018. Gospodarstwa opiekuńcze – oczekiwane korzyści społeczne i ekonomiczne. [W:] J. Lesiewicz (red.), *Rozwój usług opiekuńczych na terenach wiejskich*. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo.
- Stępnik K., Król J. 2017. Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy. Raport z badań. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków.
- Subocz E. 2019. Rolnictwo społeczne jako nowa funkcja obszarów wiejskich z perspektywy europejskiej i polskiej. *Studia Obszarów Wiejskich*, 54: 69–79.
- Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r. 2021. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa–Białystok.
- Toby A. 2014. Modele gospodarstw opiekuńczych według grup docelowych. [W:] *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie*. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo.
- van Elsen T., Günther A., Pedrolí P. 2006. The contribution of care farms to landscapes of the future. A challenge of multifunctional agriculture. [W:] J. Hassink, M. van Dijk (red.), *Farming for Health. Green Care Farming across Europe and the United States of America*. Springer, Dordrecht, s. 91–100.
- Woś A., Zegar S. 2002. Rolnictwo społecznie zrównoważone. IERiGŻ.

Źródła internetowe

- <http://www.minrol.gov.pl/Ministerstwo/Biuro-Prasowe/Informacje-Prasowe/W-trosce-o-seniorow-na-obszarach-wiejskich> (dostęp: 21.05.2023)
- <https://www.pcpptuchola.pl/projekt-samodzielnie-nie-samemu/polityka-wytchnieniowa/> (dostęp: 23.05.2023)
- <https://growid.pl> (dostęp: 11.05.2023)
- www.zagrodaedukcyjna.pl (dostęp: 19.05.2023)

Care farms as a prospective direction for the development of social services in the rural environment

Abstract: The aim of the article is to present the issue of the development of social services in rural areas in Poland based on the resources and infrastructure of farms. The study is an attempt to capture

the essence of social farming, with particular emphasis on care farms and defining their role in the rural environment. The article presents initiatives undertaken by the Kuyavian-Pomeranian Agricultural Advisory Center and the Agricultural Advisory Center in Brwinów. Pilot projects implemented in the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship are an example of an innovative solution in the field of senior policy and supporting people with intellectual disabilities, while the experiences related to the operation of the Educational Farm Network emphasize the important role of farms in the education process. The article combines theoretical considerations with a description of practical solutions. A care farm is a special type of social agriculture, combining the multifunctionality of farms with care and health services and, at the same time, social entrepreneurship. An important element in care agriculture is the use of the farm's potential to conduct therapeutic, caring and integrative activities. Socially involved agriculture is a chance for farmers to provide new services and thus expand and diversify their activities and a multifunctional role in society. The possibility of conducting additional activity in many farms will improve the economic situation of entire local communities. In addition, the number and level of social services offered in rural areas will also increase. Care farms play an important role in the context of challenges related to aging societies, resulting in limited labor resources and an increase in the number of people requiring support (disabled, at risk of exclusion, seniors). The development of care farms will improve the quality of life in rural areas and solve the problems of inequality in access to social services. To achieve the aim of the study, the analysis of subject literature and source materials as well as the descriptive and comparative method were used as research methods.

Key words: care farm, social services, social farming, multifunctionality, rural areas, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship